

Universiteit Utrecht

Echtscheiding: ouderlijke conflicten en internaliserende problemen bij kinderen

C.H.A.M. Maas

Masteropleiding Pedagogische Wetenschappen

Masterprogramma Orthopedagogiek

Universiteit Utrecht

Juli 2016

**Ouderlijke conflicten en internaliserende problemen bij kinderen
na ouderlijke scheiding en de rol van loyaliteitsproblemen**

**Masterthesis Universiteit Utrecht
Masteropleiding Pedagogische Wetenschappen
Masterprogramma Orthopedagogiek
Charlotte Maas (5629462)**

**Begeleider: Dr. I. Van der Valk
Tweede beoordelaar: Dr. L. Breeman**

Voorwoord

Ik was blij verrast toen ik het bericht kreeg dat ik mijn thesis mocht schrijven over een onderwerp waar mijn affiniteit ligt: kinderen en scheiding. Scheidingen in Nederland komen steeds meer voor. Als Orthopedagoog krijg je dan ook regelmatig te maken met kinderen van gescheiden ouders en het doen van onderzoek binnen dit onderwerp is inhoudelijk een zeer waardevolle toevoeging geweest op mijn master. Een ouderlijke scheiding kan niet alleen voor ouders maar ook voor de kinderen zeer moeilijk, belastend en complex zijn. Ouders scheiden voor een reden en vaak zijn er spanningen rondom een scheiding. Orthopedagogen komen regelmatig in aanraking met ouders die voortdurende conflicten hebben over bijvoorbeeld afspraken of beslissingen met betrekking tot de kinderen. Er zijn al veel wetenschappers die zich hebben gebogen over ouderlijke conflicten rondom scheiding en de effecten hiervan op de kinderen. Er ontstond bij mij echter de vraag hoe deze problemen, en voornamelijk internaliserende problemen, zich bij hen ontwikkelen en in hoeverre loyaliteitsproblemen hierin een rol spelen. Onderzoek naar loyaliteitsproblemen blijkt gering en daardoor had ik het doel en de vraagstelling van mijn thesis al snel voor ogen. Met gedrevenheid, plezier en veel leerzame momenten heb ik aan dit onderzoek gewerkt.

Allereerst wil ik mijn thesisbegeleider Inge van der Valk bedanken voor de ontzettend goede begeleiding. Stap voor stap heeft zij mij door middel van gerichte feedback steeds weer geholpen in het proces van schrijven en onderzoek. Ik wil haar eveneens bedanken voor het vertrouwen dat zij in mij had als student. Ook wil ik mijn vriendinnen bedanken. Ondanks dat ik het afgelopen jaar zelden voor hen beschikbaar ben geweest, hebben zij altijd interesse in mij getoond en mij regelmatig weer een hart onder de riem gestoken. Mijn laatste dank gaat uit naar mijn ouders, waarbij ik altijd terecht kan en die mij eveneens veel hebben gesteund.

Charlotte Maas

Juli 2016

Abstract

A substantial amount of children each year is confronted with a parental divorce, and research has consequently shown that this is related to an increased risk of internalizing problems in children. More recent studies demonstrated that not the divorce itself, but rather the parental conflicts that are often associated with it, are the cause of these increased internalizing problems. In addition, a few studies emphasise the fact that children can feel caught in the middle when they get involved in these parental conflicts, which can cause loyalty problems in children. This study examines whether the post-divorce parental conflicts are indeed directly related to offspring internalizing problems, or mediated by children's loyalty problems. In this research a longitudinal dataset is used which was originally intended to investigate the effectiveness of the intervention Kids In Divorce Situations (KIES; Van der Valk et al., 2013). A total of 156 children participated, between the age of 7 and 13 (M=10 years old), and for this study three different moments of measurement were used; parental conflicts right after the intervention KIES (T2), loyalty problems a half year after KIES (T3) and internalizing problems a year after KIES (T4). The mediation effect is tested using the macro PROCESS in SPSS developed by Preacher and Hayes (2008). The results show that the relation between parental conflict and internalizing problems is indeed fully mediated by children's loyalty problems. This confirms our hypothesis. Practically, this means that in a post-divorce situation with a lot of parental conflict, the main focus should be on diminishing the loyalty problems of a child. By doing so, a decreased risk of internalizing problems may be the result. To conclude, experiencing a lot of parental conflict does not necessarily cause a lot of internalizing problems. If loyalty problems can be solved in an early stage, the level of internal problems will be limited.

Keywords: divorce, parental conflicts, children, internalizing problems, loyalty problems

Inleiding

Het aantal scheidingen in Nederland is sinds 1970 fors gestegen, van ongeveer 10.000 naar circa 35.000 scheidingen in 2014. Sinds 2004 is het percentage echtscheidingen redelijk stabiel, namelijk tussen de 30 en 40% (<https://www.cbs.nl>). Hierbij zijn jaarlijks ongeveer 70.000 thuiswonende kinderen betrokken (Spruijt & Kormos, 2014). Een echtscheiding brengt voor kinderen veranderingen met zich mee (Ahrons, 2006). Zo noemt Amato (2010) dat één ouder het huis verlaat of kinderen en ouder naar een nieuwe buurt verhuizen. Daarnaast krijgen veel kinderen, al dan niet op korte termijn, te maken met een nieuwe partner van vader en/of moeder. Deze levenstransities kunnen stressvol zijn voor kinderen, onder meer omdat zij zich hieraan moeten aanpassen (Amato, 2000).

Ouderlijke scheiding kan, zowel op de korte als op de lange termijn, negatieve gevolgen hebben voor kinderen. Een veranderende (vaak zwakkere) band met één van de ouders (Kelly & Emery, 2003), internaliserende problemen, problemen op school, sociale problemen en externaliserende problemen kunnen zich op korte termijn voordoen (Lansford, 2009). Onder andere Amato en Sobolewski (2001) en Amato en Cheadle (2005) hebben daarnaast aangetoond dat volwassenen met gescheiden ouders gemiddeld genomen een lager psychologisch welbevinden hebben en een zwakkere band met ouders hebben, dan volwassenen waarvan de ouders niet gescheiden zijn.

In dit onderzoek staan ouderlijke conflicten rondom scheiding en internaliserende problemen bij kinderen centraal. Meerdere onderzoeken laten hiertussen een relatie zien (Buehler et al., 1997; Booth & Amato, 2001; Du Rocher & Cummings, 2003; Kelly, 2000). Dit is in overeenstemming met de gezinssysteemtheorie (Minuchin, 1974), waarbij wordt uitgegaan van de wederzijdse beïnvloeding van diverse subsystemen in het gezin. Zo 'sijpelen' problemen tussen ouders (in de vorm van conflicten) vaak door naar de kinderen. Dit geldt nog meer wanneer kinderen in deze conflicten worden betrokken (Ben-Ami & Baker, 2012). Dit geeft hen stress en kan leiden tot loyaliteitsproblemen (Amato & Afifi, 2006; Grych, Raynor, & Fosco, 2004). Onderzoek naar loyaliteitsproblemen bij kinderen, en de rol die deze problemen spelen in het verband tussen ouderlijke conflicten en internaliserende problemen bij kinderen is echter nog gering. Huidig onderzoek probeert hier dan ook meer inzicht in te krijgen. Allereerst wordt gekeken wat het verband is tussen ouderlijke conflicten en internaliserende problemen. Vervolgens wordt nagegaan of en in hoeverre loyaliteitsproblemen hierin een mediërende rol spelen.

Internaliserende problemen

Internaliserende problemen zijn naar binnen gericht en veroorzaken inwendige onrust.

Zowel Buehler et al. (1997) als Spruijt en Duindam (2005) noemen voorbeelden als angst, depressieve symptomen of een depressie. Anhedonie, moeheid, eet- en slaapproblemen, schuldgevoel, een slechte concentratie, een gevoel van waardeloosheid en suïcidale gedachten zijn symptomen van een depressie. Bij angst gaat het om extreme zorgen over zowel het verleden als de toekomst, zorgen over sociale contacten, het presteren op school en het hebben van somatische klachten (Crawford, Brook, Cohen, & Midlarsky, 2001). Ook mentale stress, lichamelijke klachten, een laag zelfbeeld en teruggetrokken gedrag worden gezien als internaliserende problemen (Buehler et al., 1997; Spruijt & Duindam, 2005).

Het is uit onderzoek bekend dat ouderlijke scheiding de kans op het ontwikkelen van angstproblemen, depressie en/of andere psychologische klachten bij kinderen, zowel op jonge als op latere leeftijd, vergroot (Manno, Macdonald, & Knight, 2015; Strohschein, 2005; Van der Valk, Spruijt, De Goede, Maas, & Meeus, 2005). Onderzoek laat zien dat ouderlijke conflicten hierin een grote rol kunnen spelen (o.a. Du Rocher & Cummings, 2003).

Ouderlijke conflicten

Ongeveer 25% van de kinderen ervaren ernstige conflicten tussen hun getrouwde ouders. In sommige gevallen worden de conflicten minder wanneer de ouders zijn gescheiden, terwijl bij anderen de conflicten blijven doorgaan of verergeren (Booth & Amato, 2001; Hetherington, in Kelly & Emery, 2003). Zo geeft Hetherington (1999) aan dat ouderlijke conflicten 2 jaar na scheiding nog steeds voor blijken te komen bij 15 tot 20% van de gescheiden ouders met kinderen. Deze conflicten kunnen alleen maar erger worden wanneer er afspraken tussen ex-partners moeten worden gemaakt over bijvoorbeeld financiële zaken, het verdelen van spullen en afspraken met betrekking tot de kinderen. Uit meerdere onderzoeken blijkt dat, niet zozeer de scheiding *an sich*, maar voornamelijk de conflicten tussen ouders cruciaal zijn voor de negatieve gevolgen voor kinderen (Booth & Amato, 2001; Buehler et al., 1998; Lansford, 2009). Daarnaast blijken de intensiteit en frequentie van de conflicten, het feit of de conflicten gaan om het kind en de manier waarop ouders deze oplossen hierin de meest bepalende factoren te zijn (Kelly, 2000; Grych, 2005).

Loyaliteitsproblemen

Het komt regelmatig voor dat kinderen bij ouderlijke conflicten worden betrokken (Bing, Nelson, & Wesolowski, 2009; Baker & Chambers, 2011). Ouders kunnen (indirect) proberen hun kinderen een kant te laten kiezen; door bijvoorbeeld de andere ouder in het bijzijn van de kinderen zwart te maken of het kind gebruiken om (vijandige) boodschappen over te brengen naar de andere ouder (Baker & Verrochio, 2013; Kelly, 2000; Verrochio et al., 2015). Dit fenomeen, waarbij het kind als het ware tussen de twee partijen in komt te

staan noemt men 'triangulatie'. Deze term van Salvador Minuchin (1974), grondlegger van de structurele systeemtherapie, wordt veelvuldig gebruikt in onderzoek over ouderlijk conflict (Buehler & Welsh, 2009; Grych et al., 2004; Grych & Fosco, 2010). Het kind kan het gevoel krijgen een keuze te moeten maken tussen één van de ouders. Er ontstaat de druk om loyaal te moeten zijn aan de ene ouder en ontrouw aan de andere (Afifi, 2003). Omdat kinderen echter naar beide ouders loyaal willen blijven, proberen zij vaak te helpen door te mediëren. Dit kan hen echter stress en schuldgevoelens bezorgen. Zij voelen zich gevangen tussen hun ouders, wat ernstige loyaliteitsproblemen teweeg kan brengen (Afifi & Schrodt, 2003; Amato & Afifi, 2006; Baker & Verrocchio, 2013; Lee, 2001). Deze problemen kunnen zelfs jaren na scheiding nog aanwezig zijn bij het kind (Amato & Afifi, 2006).

Het begrip loyaliteit komt van de Amerikaanse psychiater Ivan Boszormenyi-Nagy, aangeduid als Nagy (Eerenbeemt & Oele, 1987; Van der Deen, 2011). Bij loyaliteit gaat het om de biologische band tussen ouders en kinderen. Het kind bestaat dankzij de ouders en is daardoor automatisch loyaal aan hen. De biologische ouders hebben de plicht om voor hun kind te zorgen en daarmee verdienen zij vervolgens de loyaliteit van hun kind (Van der Deen, 2011). Dit wordt de verticale loyaliteit genoemd en deze is onontkoombaar.

Samenhang: ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen

We weten nu dat ouderlijke conflicten rondom scheiding negatieve gevolgen kunnen hebben voor kinderen, waaronder internaliserende problemen (o.a. Du Rocher & Cummings, 2003). Kinderen kunnen daarnaast loyaliteitsproblemen ontwikkelen wanneer zij bij deze conflicten worden betrokken (Amato & Afifi, 2006; Grych et al., 2004). Volgens Buehler en collega's (1997) en Grych en collega's (2004) kan dit uiteindelijk leiden tot meer of verhoogde internaliserende problemen. Een verklaring hiervoor is te vinden in de systeemtheorie van Ludwig von Bertalanffy (Von Bertalanffy, 1968), welke stelt dat geen enkel individu los kan worden geplaatst van zijn systeem. Veranderingen in het subsysteem zullen het gehele systeem onvermijdelijk beïnvloeden (Von Bertalanffy, 1968; Drack, 2015). Negatieve veranderingen in het ouder-subsysteem zullen dan ook ongetwijfeld een impact hebben op het kind-systeem (Cox & Paley, 1997; Cox & Paley, 2003). Dit betekent dat ouderlijke conflicten hoogstwaarschijnlijk leiden tot meer internaliserende problemen bij het kind. Mogelijk loopt dit effect indirect via loyaliteitsproblemen. Dit is te verklaren vanuit het Spillover-effect (Kerig, Cowan, & Cowan, 1993; Krishnakumar & Buehler, 2000). Ouderlijke conflicten (ouder-subsysteem) sijpelen wellicht via loyaliteitsproblemen (ouder-kind subsysteem) door naar het kind, wat kan uitmonden in internaliserende problemen.

Ondanks enkele studies die de rol van loyaliteitsproblemen weergeven in het verband

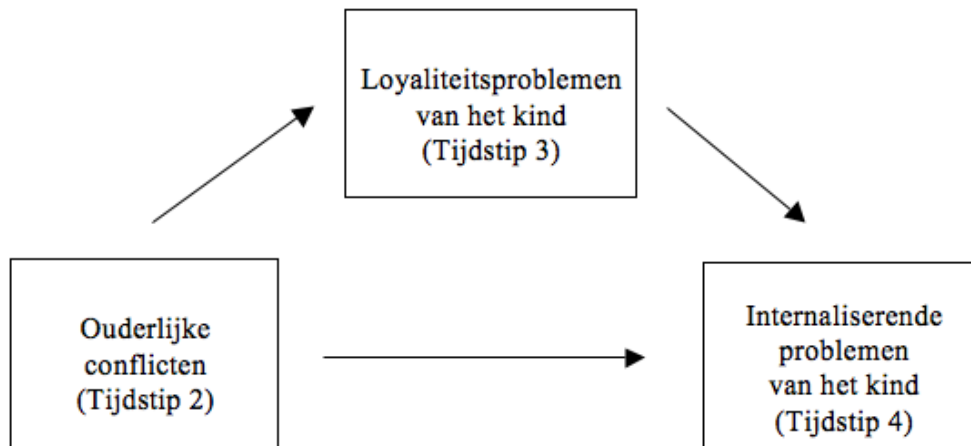
tussen ouderlijke conflicten en internaliserende problemen bij kinderen, blijft het aantal studies hiernaar beperkt en dit vraagt om verdere verdieping.

Huidig onderzoek

Hoewel er empirisch bewijs is voor de verhoogde kans op loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen bij kinderen wanneer er sprake is van ouderlijke conflicten rondom scheiding, is er tot op heden nog weinig onderzoek gedaan naar hoe deze factoren exact met elkaar samenhangen. Uitgaande van de systeemtheorie is duidelijk dat conflicten in het partnersysteem het kind-systeem kunnen beïnvloeden (Cox & Paley, 1997; Cox & Paley, 2003), de vraag is alleen op wat voor manier. Onderzoek hiernaar is wetenschappelijk relevant, aangezien op deze manier duidelijker wordt hoe deze internaliserende problemen zich mogelijk verder en/of sterker kunnen ontwikkelen. Daarnaast is het maatschappelijk relevant, aangezien het gerichte aanknopingspunten kan bieden voor de behandeling van kinderen van gescheiden ouders die kampen met internaliserende problematiek. Dit onderzoek heeft dan ook als doel na te gaan wat het verband is tussen ouderlijke conflicten rondom scheiding en internaliserende problemen bij kinderen, en welke mogelijk rol loyaliteitsproblemen hierin spelen (zie Figuur 1). De vraagstelling luidt: *"Wat is het verband tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen van het kind en welke rol spelen loyaliteitsproblemen hierin?"* De onderzoeksvragen en hypothesen zijn als volgt:

1. *Wat is het verband tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen van het kind?* Op basis van eerdere onderzoeken en bevindingen wordt een significant positief verband verwacht; meer conflicten tussen ouders na scheiding hangen samen met meer internaliserende problemen (Buehler et al., 1997; Booth & Amato, 2001; Du Rocher & Cummings, 2003; Kelly, 2000)
2. *Wat is het verband tussen ouderlijke conflicten na scheiding en loyaliteitsproblemen van het kind?* Op basis van eerdere onderzoeken en bevindingen wordt een positief verband verwacht; meer conflicten tussen ouders na scheiding hangen samen met meer loyaliteitsproblemen (Affi & Schrodt, 2003; Amato & Affi, 2006; Baker & Verrocchio, 2013; Lee, 2001)
3. *Wat is het verband tussen loyaliteitsproblemen na scheiding en internaliserende problemen van het kind?* Op basis van eerdere onderzoeken en bevindingen wordt een significant positief verband verwacht; meer loyaliteitsproblemen bij kinderen hangen samen met meer internaliserende problemen (Buehler et al., 1997; Grych et al., 2004).
4. *Spelen loyaliteitsproblemen een mediërende rol in de samenhang tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen van het kind?*

Op basis van eerdere, dan wel beperkte, onderzoeken en bevindingen wordt een positief verband verwacht; loyaliteitsproblemen spelen een mediërende rol in de samenhang tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen van het kind (Afifi & Schrodt, 2003; Amato & Afifi, 2006; Buehler et al., 1997; Grych et al., 2004).

Figuur 1. Conceptueel model van dit onderzoek

Methodie

Procedure

Voor dit onderzoek wordt gebruikt gemaakt van een longitudinaal databestand dat verzameld is in het kader van het effectonderzoek van het preventieve interventieprogramma Kinderen In Echtscheiding Situaties (KIES; Van der Valk et al., 2013). KIES bestaat uit acht bijeenkomsten voor de kinderen en twee bijeenkomsten voor de ouders. Er is een *Randomized Controlled Trial* (RCT) uitgevoerd. Er zijn scholen geworven en zowel de KIES groep als de controlegroep zijn random toegewezen aan scholen. Op negen scholen hebben kinderen de interventie gevolgd en vijf scholen vormden de controlegroep. In totaal waren er 80 deelnemende kinderen die de interventie KIES volgden, en 76 kinderen in een controlegroep. Het betrof een vragenlijstonderzoek. Kinderen en ouders van de negen deelnemende scholen zijn benaderd door middel van een brief met hierbij een folder over het onderzoek. Middels een nieuwsbrief gaven de negen scholen daarnaast ook informatie over KIES en het onderzoek en intern begeleiders werden aangesteld als aanspreekpunt binnen de school. Ouders vulden de vragenlijst thuis in, bij de kinderen is de vragenlijst op school afgenomen in aanwezigheid van een onderzoeksassistent. Tot slot namen ook 138 leerkrachten deel aan dit

onderzoek. Deze kinderen, vaders, moeders en leerkrachten vulden een vragenlijst in op 4 momenten in het onderzoek: Tijdstip 1 (voorafgaand aan KIES), tijdstip 2 (direct na KIES), tijdstip 3 (eerste follow-up meting, een half jaar na KIES) en tijdstip 4 (tweede follow-up meting, een jaar na KIES).

Steekproef

In dit onderzoek wordt gebruikt gemaakt van de streekproef, waarin de KIES en controlegroep beide zijn meegenomen. Er hebben 156 kinderen uit het basisonderwijs tussen de zeven en dertien jaar ($M = 10$, $SD = 1,22$) samen met hun ouders en leerkrachten deelgenomen. Hierbij ging het om 78 jongens (50%), 78 meisjes (50%), 118 moeders en 69 vaders (waarvan 65 keer beide ouders), uit zowel formeel (na een huwelijk) als informeel (na langdurig samenwonen) gescheiden gezinnen. De duur sinds de ouderlijke scheiding ligt tussen de nul en twaalf jaar, met een gemiddelde van 5.07 jaar ($SD = 3.0$). De meeste kinderen woonden bij hun moeder (66%) en enkelen bij hun vader (3%) en bij 19% van de kinderen was er sprake van co-ouderschap.

Meetinstrumenten

Voor de concepten ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen wordt gebruik gemaakt van kind rapportages, van drie verschillende tijdstippen. Dit om vast te kunnen stellen of en in hoeverre er na ouderlijke conflicten (T2) sprake is van loyaliteitsproblemen (T3) en of en in hoeverre er sprake is van internaliserende problemen (T4), en om te kijken of en in hoeverre loyaliteitsproblemen een mediërende rol spelen in het verband tussen ouderlijke conflicten en internaliserende problemen.

Ouderlijke conflicten. Ouderlijke conflicten zijn gemeten met een subschaal van de *Children's Perception of Interparental Conflict Scale* (CPIC; Grych, Seid, & Fincham, 1992) die in de vragenlijst is meegenomen. Het instrument CPIC meet de ernst en intensiteit van ouderlijke ruzies zoals die door het kind worden waargenomen. Er wordt gebruik gemaakt van twee schalen: voor de scheiding (vijf items) en hoe het nu is (vijf items). Dezelfde vragen worden gesteld over de twee tijdstippen. De schaalrange loopt van 1 = nooit tot en met 5 = voortdurend. Een hoge score duidt op veel conflicten tussen de ouders, waargenomen/ervaren door het kind. Voorbeelditems zijn "hoe vaak zijn je ouders-voor zover je weet-ruzie over de omgangsregeling?" en "Hebben je ouders-voor zover je weet- weleens ernstige conflicten?". De vijf items hebben één onderliggende factor en zijn samengenomen in een gemiddelde score ouderlijke conflicten, met een betrouwbaarheidscoëfficiënt die varieert tussen T0 – T4 van .80 tot .85.

Loyaliteitsproblemen. Loyaliteitsproblemen zijn gemeten aan de hand van vijf

vragen die een subschaal vormen uit de *Children's Perception of Interparental Conflict Scale* (CPIC; Grych, Seid, & Fincham, 1992). De vragen meten het gevoel van betrokkenheid, het gevoel niet te hoeven kiezen tussen ouders, de wens van ouders om voor hen te kiezen en het gevoel te moeten kiezen tussen ouders. Dit wordt gemeten op een driepunt schaal; 'niet waar', 'soms waar' en 'waar'. Voorbeelditems zijn "Ik voel me erbij betrokken als mijn ouders ruzie maken" en "mijn vader wil dat ik zijn kant kies wanneer hij ruzie heeft met mijn moeder". De vijf items hebben één onderliggende factor en zijn samengenomen in een gemiddelde score loyaliteitsproblemen, met vrij lage betrouwbaarheid: de betrouwbaarheidscoëfficiënt varieert tussen .61 - .71.

Internaliserende problemen. Internaliserende problemen zijn gemeten middels een subschaal van de *Strengths and Difficulties Questionnaire* (SDQ; Goodman, Meltzer, & Bailey, 2003). De subschaal meet de symptomen die behoren bij emotionele problemen bij kinderen en jongeren. Elk item wordt gescoord op een driepunt schaal; 'niet waar', 'een beetje waar' en 'zeker waar'. Voorbeelditems zijn "Ik pieker veel" en "Ik ben vaak ongelukkig, in de put of in tranen". De subschaal emotionele problemen is geconstrueerd op grond van de handleiding en de betrouwbaarheid is niet hoog: variërend van .68 - .72 (Van Widenfelt, Goedhart, Treffers, & Goodman, 2003).

Data-analyse

Allereerst is de data gecontroleerd op foutieve waarden en outliers. Vervolgens is per schaal de betrouwbaarheid berekend en een gemiddelde schaalscore gemaakt. Voor deze schaalscores is door middel van een MANOVA getoetst of er ongewenste verschillen waren tussen de KIES- en de controlegroep. Aangezien dit onderzoek niet gaat over de effectiviteit van de interventie, zouden verschillen tussen deze twee groepen vertekeningen kunnen opleveren. Vervolgens zijn voor alle meetmomenten de beschrijvende statistieken en Pearson correlaties van de steekproef berekend. De mediatie is getoetst aan de hand van een aantal stappen met gebruik van de SPSS-macro PROCESS van Preacher en Hayes (2008). In de eerste stap is de relatie van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen bekeken. In de tweede stap de relatie van ouderlijke conflicten op de mediator, loyaliteitsproblemen onderzocht. In de derde stap is de relatie van de mediator, loyaliteitsproblemen, op internaliserende problemen bekeken. De vierde stap geeft antwoord op de vraag of er sprake is van een (eventuele partiele) mediatie. Hiervoor is gekeken naar de significantie van het directe en indirecte effect.

Resultaten

Datapreparatie

Voor alle continue variabelen is de verdeling bekeken door middel van de skewness en de kurtosis. Hieruit blijkt dat voor alle continue variabelen voldaan is aan de assumptie voor normaalverdeling. Voorafgaand aan de mediatieanalyse, is er door middel van regressieanalyses gecontroleerd of er voldaan was aan alle voorwaarden, zoals homoscedasticiteit (door middel van residuen plot), afwezigheid van multicollineariteit ($VIF < 10$) en normaal verdeelde residuen (histogram) (Field, 2009). Aan al deze assumpties zijn voldaan.

Verschillen tussen de interventiegroepen

Door middel van een MANOVA-analyse is er getoetst of de twee interventiegroepen (KIES en controle) van elkaar verschillen op ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen op alle meetmomenten. Voor dit onderzoek is het niet wenselijk dat er verschillen te vinden zijn tussen de twee interventiegroepen, omdat dit een vertekening zou opleveren tijdens het testen van het mediatie model. Uit de MANOVA blijkt dat er nergens sprake is van een significant verschil is tussen de KIES en controlegroep, $F(9,85) = 1.209, p = .30$, Wilk's $\Lambda = 0.89$. Op basis van deze uitkomst is in de rest van de analyses zowel de KIES- en controlegroep meegenomen en geanalyseerd als een steekproef. Daarnaast is nagegaan of de samenhang tussen ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen verschilde tussen de KIES en controlegroep. Hiertoe zijn de afzonderlijke correlaties van de twee groepen tussen de drie constructen op T2, 3 en 4 geïnspecteerd. In geval van mogelijke verschillen is met een Fisher r-to-z test nagegaan of deze significant waren. Hoewel er wel verschillen te zien waren in de onderlinge samenhang tussen de constructen voor beide groepen, was geen enkel verschil significant.

Beschrijvende statistieken

In Tabel 1 worden de gemiddelden en standaarddeviaties van ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen op alle drie de meetmomenten weergegeven. Hierin is te zien dat ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen vrij constant blijven in gemiddelden en standaarddeviaties. Internaliserende problemen dalen over de meetmomenten iets in gemiddelde, maar de standaarddeviatie blijft vergelijkbaar.

Tabel 1

Gemiddelden, standaarddeviaties en Pearson correlaties tussen ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
1. <i>internaliserende problemen T2</i>	3.14	2.45	110
2. <i>internaliserende problemen T3</i>	2.85	2.23	110
3. <i>internaliserende problemen T4</i>	2.68	2.23	110
4. <i>ouderlijke conflicten T2</i>	1.83	0.82	110
5. <i>ouderlijke conflicten T3</i>	1.81	0.75	110
6. <i>ouderlijke conflicten T4</i>	1.85	0.80	108
7. <i>loyaliteitsproblemen T2</i>	1.34	0.44	106
8. <i>loyaliteitsproblemen T3</i>	1.29	0.39	110
9. <i>loyaliteitsproblemen T4</i>	1.30	0.39	97

Verbanden tussen de variabelen

In Tabel 2 worden de Pearson correlaties tussen ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen op de drie meetmomenten weergegeven. Uit de Pearson correlaties komt naar voren dat de internaliserende problemen sterk correleren over tijd. Hetzelfde geldt voor de ouderlijke conflicten. Deze twee concepten lijken dus redelijk stabiel te blijven over de meetrondes heen. Loyaliteitsproblemen correleren iets minder sterk over tijd. Tussen de concepten ouderlijk conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen is er op alle meetmomenten een significante positieve relatie. Dit betekent dat een hogere score op ouderlijk conflicten samenhangt met een hogere score van loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen. Daarnaast betekent dit dat een hogere mate van loyaliteitsproblemen samenhangt met een hogere score op internaliserende problemen.

Tabel 2

Pearson correlaties tussen ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen op de drie meetmomenten

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. <i>internaliserende problemen T2</i>								
2. <i>internaliserende problemen T3</i>	.62**							
3. <i>internaliserende problemen T4</i>	.63**	.72**						
4. <i>ouderlijke conflicten T2</i>	.32**	.23*	.26**					
5. <i>ouderlijke conflicten T3</i>	.20*	.29**	.20*	.71**				
6. <i>ouderlijke conflicten T4</i>	.35**	.36**	.37**	.68**	.68**			
7. <i>loyaliteitsproblemen T2</i>	.39**	.28**	.29**	.50**	.43**	.37**		
8. <i>loyaliteitsproblemen T3</i>	.23*	.40**	.34**	.35**	.51**	.53**	.42**	
9. <i>loyaliteitsproblemen T4</i>	.36**	.25*	.28**	.36**	.46**	.38**	.51**	.51**

*Noot. * p < .05; ** p < .01; *** p < .001*

Mediatieanalyse

Om te bekijken wat de effecten van ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen na scheiding op internaliserende problemen zijn en of er hierbij sprake is van mediatie door loyaliteitsproblemen, is gebruik gemaakt van de methode van Preacher en Hayes (2008). Allereerst zal gekeken worden of er een relatie is van de onafhankelijke variabele, ouderlijke conflicten, op de mediator, loyaliteitsproblemen. Daarna zal gekeken worden of er een relatie is van de mediator, loyaliteitsproblemen, op de afhankelijke variabele, internaliserende problemen van het kind. Deze twee relaties moeten beide (significant) aanwezig zijn om te kunnen spreken over een indirect mediërend effect. Tot slot zal gekeken worden naar het directe effect van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen van het kind en de indirecte effecten via loyaliteitsproblemen. De resultaten van de mediatieanalyse zijn samengevat in Tabel 3 en Figuur 2.

Effect van ouderlijke conflicten na scheiding op internaliserende problemen van het kind.

Voordat gekeken kan worden naar de aanwezigheid van de indirecte paden, is het belangrijk dat de directe relatie van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen significant aanwezig is (zonder de mediator in het model). Uit de correlatietabel komt naar voren dat er een directe relatie aanwezig is, waardoor het uitvoeren van een mediatieanalyse is toegestaan. Er is een significante positieve relatie tussen de mate van ouderlijke conflicten en internaliserende problemen ($r = .26, p = .006$). Dit betekent dat een hogere mate van ouderlijke conflicten op T2 samenhangt met een hogere mate van internaliserende problemen op T4. De mediatieanalyse die hieronder beschreven is, toetst stapsgewijs of deze relatie daadwerkelijk direct, of eigenlijk indirect loopt via loyaliteitsproblemen.

Effect van ouderlijke conflicten na scheiding op loyaliteitsproblemen van het kind

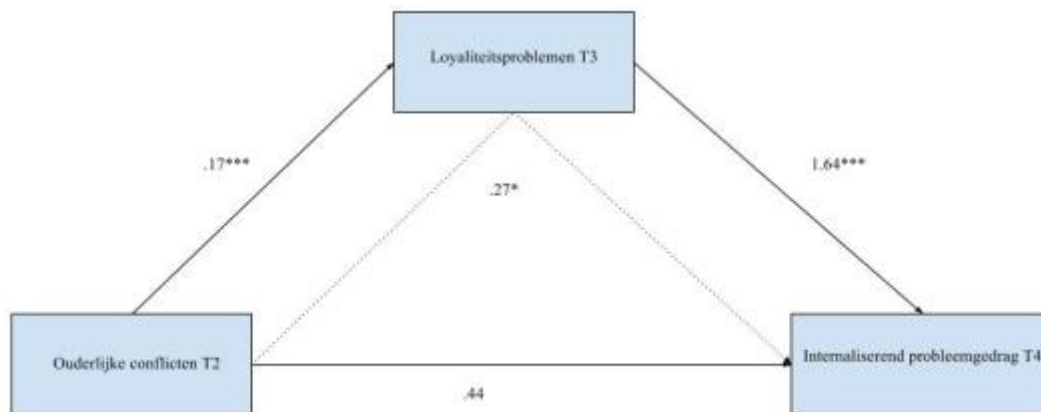
Allereerst is de relatie van ouderlijke conflicten op loyaliteitsproblemen na scheiding bekeken. Dit model heeft een verklaarde variantie van 12% ($R^2 = .12$) en is significant, $F(1,08) = 14.66, p < .001$. Een hogere mate van ouderlijke conflicten leidt tot een hogere mate van loyaliteitsproblemen, $b = .17, t(108) = 3.83, p < .001$. Dit toont aan dat er een relatie is van de onafhankelijke variabele op de mediator, wat is een vereiste is voor de aanwezigheid van een mediatie effect.

Effect van loyaliteitsproblemen op internaliserende problemen van het kind.

Daarna is de directe relatie van loyaliteitsproblemen na scheiding op internaliserende problemen van het kind bekeken. Dit model heeft een verklaarde variantie van 14% ($R^2 = .14$) en is significant, $F(2,107) = 8.83, p < .001$. Een hoge mate van loyaliteitsproblemen leidt tot een hogere mate van internaliserende problemen, $b = 1.64, t(107) = 3.03, p < .001$. Dit toont aan dat er een relatie is van de mediator op de afhankelijke variabele, wat is een vereiste is voor de aanwezigheid van een mediatie effect.

Directe, indirecte en totale effect van ouderlijke conflicten na scheiding op internaliserende problemen van het kind.

Door de toevoeging van loyaliteitsproblemen aan het model, is het directe effect van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen niet significant, $b = .44, t(107) = 1.69, p = .09$. Daarentegen, is het indirecte effect van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen via loyaliteitsproblemen blijkt uit de sobel-test wel significant, $b = .27, z = 2.33, p = .02$. Dit wijst erop dat het effect van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen volledig gemedieerd wordt door loyaliteitsproblemen. De totale verklaarde variantie van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen (direct en indirect) is 7% ($R^2 = .07$) en is significant, $F(1,108) = 7.90, p = .01$. Een hogere mate van ouderlijke conflicten leidt indirect tot hogere internaliserende problemen, $b = .71, t(107) = 2.81, p = .01$.

Figuur 2. Het directe en indirecte effect (gestippelde lijn) van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen

Tabel 3

Resultaat van de mediatieanalyse

Afhankelijke variabele					
Loyaliteitsproblemen T3					R ² = .12
	<i>B</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	
Constante	.99	.09	11.44	.00	
Ouderlijke conflicten T2	.17	.04	3.83	.00	
Internaliserende problemen T4					R ² = .14
	<i>B</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	
Constante	-.24	.72	-.33	.74	
Loyaliteitsproblemen T3	1.64	.54	3.03	.00	
Ouderlijke conflicten T2	.44	.26	1.69	.09	
Totale effect Ouderlijke conflicten T2 op Internaliserende problemen T4					R ² = .07
	<i>B</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	
Totale effect	.71	.25	2.81	.01	
Directe effect	.44	.26	1.69	.09	
Indirecte effect	.27	.12	2.33	.02	

Conclusie en discussie

Het doel van dit onderzoek was om de rol van loyaliteitsproblemen te onderzoeken in de relatie tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen bij kinderen. De mate van loyaliteitsproblemen zou wellicht kunnen verklaren waarom sommige kinderen wel internaliserende problemen ontwikkelen en andere niet. De vraagstelling van het onderzoek luidde: "Wat is het verband tussen ouderlijke conflicten na scheiding en

internaliserende problemen van het kind en welke rol spelen loyaliteitsproblemen hierin?''.

De onderzoeksvragen en resultaten van het onderzoek worden hieronder kort besproken.

Met de eerste onderzoeksvraag werd nagegaan of er een verband was tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen van het kind. De hypothese was dat er een positief verband was, en deze hypothese werd bevestigd. Dit komt overeen met voorgaand onderzoek, dat liet zien dat een hoge mate van ouderlijke conflicten gerelateerd is aan internaliserende problemen bij kinderen (Buehler et al., 1997; Booth & Amato, 2001; Du Rocher & Cummings, 2003; Kelly, 2000) zoals angst, lichamelijke klachten, een laag zelfbeeld en depressie (Buehler et al., 1997; Kelly, 2000). Ook in dit onderzoek is gevonden dat meer conflicten tussen ouders na scheiding samengaat met meer internaliserende problemen bij kinderen.

Met de tweede onderzoeksvraag werd nagegaan of er een verband was tussen ouderlijke conflicten na scheiding en loyaliteitsproblemen van het kind. Als hypothese werd er een positief verband verwacht, en deze hypothese werd bevestigd. Dit sluit aan bij eerder onderzoek. Volgens Bing en collega's (2009) en Baker en Chambers (2011) komt het regelmatig voor dat kinderen bij ouderlijke conflicten worden betrokken. Zij kunnen het gevoel krijgen een keuze te moeten maken tussen één van de ouders (Affi, 2003). Zij voelen zich gevangen tussen hen, wat loyaliteitsproblemen teweeg kan brengen (Affi & Schrod, 2003; Amato & Affi, 2006; Baker & Verrocchio, 2013; Lee, 2001). Het huidige onderzoek ondersteunt deze bevinding; een hogere mate van ouderlijke conflicten leidt tot een hogere mate van loyaliteitsproblemen.

Met de derde onderzoeksvraag werd nagegaan of er een verband was tussen loyaliteitsproblemen na scheiding en internaliserende problemen van het kind. De hypothese was dat er een positief verband was, en deze hypothese werd bevestigd. Dit komt overeen met voorgaand onderzoek. Amato en Affi (2006) en Baker en Verrocchio (2013) stellen dat loyaliteitsproblemen stressvol kunnen zijn voor kinderen en hen een schuldgevoel kunnen geven. Uiteindelijk kan dit leiden tot meer of verhoogde internaliserende problemen (Buehler et al., 1997; Crych et al., 2004). Ook in dit onderzoek is gevonden dat een hogere mate van loyaliteitsproblemen leidt tot een hogere mate van internaliserende problemen.

Met de vierde onderzoeksvraag werd onderzocht of loyaliteitsproblemen een mediërende rol spelen in de samenhang tussen ouderlijke conflicten na scheiding en internaliserende problemen van het kind, en zo ja in welke mate. Er is dus gekeken naar deze relaties als geheel, namelijk of loyaliteitsproblemen een mediërende factor is tussen ouderlijke conflicten en internaliserende problemen, of dat deze conflicten een directe relatie hebben op

internaliserende problemen. In dit onderzoek is gevonden dat er niet zozeer een directe relatie bestaat tussen ouderlijke conflicten en internaliserende problemen, maar dat deze relatie indirect loopt via loyaliteitsproblemen. Kort gezegd leiden ouderlijke conflicten tot meer loyaliteitsproblemen bij kinderen; dit leidt vervolgens tot meer internaliserende problemen. Het effect van ouderlijke conflicten op internaliserende problemen wordt volledig gemedieerd door loyaliteitsproblemen.

Er is in dit onderzoek een aantal beperkingen; in huidig onderzoek is gebruik gemaakt van een dataset van een interventiestudie. Omdat dit niet de focus was van het onderzoek, was het van belang uit te sluiten dat er sprake was van interventie effecten. Op de gemeten concepten verschilden de twee interventiegroepen niet. Echter is er niet uit te sluiten dat er op andere factoren toch een invloed is geweest welke niet zijn meegenomen in dit onderzoek maar wel invloed hebben op de mate van problemen rondom scheiding. Daarnaast is er alleen gekeken naar de antwoorden van de zelfrapportage van het kind. In een vervolgonderzoek kunnen eventueel de antwoorden van de ouders of leerkrachten worden meegenomen. Tot slot is dit onderzoek uitgevoerd bij een vrij kleine steekproef, waardoor de generaliseerbaarheid naar de populatie geringer wordt. In dit onderzoek zijn geen confounders meegenomen, om de power niet te veel te verlagen. Toch is het goed denkbaar dat er verscheidende stressfactoren zijn bij kinderen rondom de scheiding. In vervolgonderzoek zou het bij een grotere steekproef interessant zijn om demografische gegevens en mogelijk andere invloed hebbende aspecten mee te nemen in de analyses, bijvoorbeeld coping stijl en invloed van vrienden.

Sterke aspecten van dit onderzoek is de bijdrage aan het verkrijgen van meer inzicht in loyaliteitsproblemen bij kinderen van zeven tot dertien jaar, onderzoek hiernaar is nog gering. Daarnaast is er gebruik gemaakt van verschillende meetmomenten van ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen. Hierdoor zijn we beter in staat om over tijd een beeld te krijgen van het verloop van deze problemen als gevolg van echtscheiding. Daarnaast, zijn er ondanks de kleine steekproef toch significante effecten gevonden. Het is te verwachten dat deze bij een grotere steekproef nog duidelijker naar voren zullen komen.

Hoewel dit onderzoek een goede voorzet geeft in het verkrijgen van meer inzicht in de rol van loyaliteitsproblemen, ligt er nog veel ruimte voor vervolgonderzoek. Interessant is om te zien of dit indirecte effect van ouderlijk conflicten hetzelfde is voor jongens en meisjes van gescheiden ouders. Goed denkbaar is dat jongens en meisjes anders zijn in het ontwikkelen van loyaliteitsproblemen. Amato en Affi (2006) doen hier al enigszins uitspraken over. Volgens hen voelen meisjes zich meer gevangen tussen hun ouders dan jongens. Dit zou onder andere komen omdat ouders eerder druk leggen op hun dochters dan op hun zoons in

het kiezen van een kant. Meisjes zouden tevens gevoeliger zijn voor familieproblemen dan jongens. Daarnaast is het interessant om te kijken naar de verandering in ouderlijke conflicten, loyaliteitsproblemen en internaliserende problemen over de gehele kindertijd tot in de (jong)volwassenheid. Er zijn al onderzoeken die een verband laten zien tussen twee van deze concepten over tijd. Zo zouden volwassenen, die zich een hoge mate van ouderlijke conflicten herinneren uit de kindertijd, meer psychologische problemen ontwikkelen (Amato & Sobolewski, 2001). Amato en Afifi (2006) stellen dat loyaliteitsproblemen jaren na scheiding nog aanwezig kunnen zijn bij het kind. Tot slot blijken adolescenten en jongvolwassenen die opgroeiden in een gescheiden gezin meer te kampen met internaliserende problemen, en eerdere studies stellen dat onder andere de mate van ouderlijke conflicten hierin een belangrijke rol speelt (Van der Valk et al., 2005). Het zou interessant zijn om te onderzoeken hoe deze drie concepten tezamen zich ontwikkelen over langere tijd.

Concluderend kwam er in dit onderzoek naar voren dat ouderlijke conflicten tot meer loyaliteitsproblemen leiden, wat vervolgens meer internaliserende problemen met zich meebrengt. Natuurlijk is het wenselijk dat ouders geen conflicten hebben rondom een scheiding. Dit lijkt echter niet haalbaar; zij zijn niet voor niets gescheiden en dit brengt in de meeste gevallen spanning met zich mee, wat kan zorgen voor conflicten. Ondanks dat het belangrijk is ouderlijke conflicten rondom scheiding zoveel mogelijk te voorkomen, is het echter belangrijker dat er aandacht is om de betrokkenheid van de kinderen en bijkomende loyaliteitsproblemen zo klein mogelijk te houden. Op deze manier worden er minder internaliserende problemen bij het kind verwacht. Ouderlijke conflicten hoeven daarom niet altijd te leiden tot internaliserende problemen, maar kunnen worden ondervangen door een goede begeleiding om de loyaliteitsproblemen te beperken. Door middel van deze en toekomstige longitudinale onderzoeken kan er tijdig worden ingegrepen door de juiste begeleiding dan wel behandeling voor scheidingskinderen, waardoor ernstige problematiek hopelijk in de toekomst verholpen kan worden.

Referenties

- Affi, T. D., & Schrodt, P. (2003). "Feeling caught" as a mediator of adolescents' and young adults' avoidance and satisfaction with their parents in divorced and non-divorced households. *Communication Monographs*, *70*, 142-173.
doi:10.1080/0363775032000133791
- Affi, T. D. (2003). Feeling caught in stepfamilies: Managing boundary turbulence through appropriate communication privacy rules. *Journal of Social and Personal Relationships*, *20*, 729-756.
- Ahrons, C. (2006). Family Ties After Divorce: Long-Term Implications for Children. *Family Process*, *46*. doi:10.1111/j.1545-5300.2006.00191.x
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, *62*, 1269-1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, *72*, 650-666. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R., & Affi, T. D. (2006). Feeling caught between parents: Adult children's relations with parents and subjective well-being. *Journal of Marriage and Family*, *68*, 222-235.
- Amato, P. R. & Cheadle, J. (2005). The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-Being Across Three Generations. *Journal of Marriage and Family*, *67*, 191-206.
- Amato, P. R., & Sobolewski, J. M. (2001). The Effects of Divorce and Marital Discord on Adult Children's Psychological Well-Being. *American Sociological Review*, *66*, 900-921. doi: 131.211.208.19
- Baker, A. J. L., & Chambers, J. (2011). Adult Recall of Childhood Exposure to Parental Conflict: Unpacking the Black Box of Parental Alienation. *Journal of Divorce and Remarriage*, *52*, 55-76. doi:10.1080/10502556.2011.534396
- Baker, A. J. L., & Verrocchio, M. C. (2013). Italian College Student-Reported Childhood Exposure to Parental Alienation: Correlates With Well-Being. *Journal of Divorce and Remarriage*, *54*, 609-628. doi:10.1080/10502556.2013.837714
- Ben-Ami, N., & Baker, J. L. (2012). The Long-Term Correlates of Childhood Exposure to Parental Alienation on Adult Self-Sufficiency and Well-Being. *The American Journal of Family Therapy*, *40*, 169-183. doi: 10.1080/01926187.2011.601206
- Bing, N. M., Nelson, W. M., III, & Wesolowski, K. L. (2009). Comparing the effects of amount of conflict on children's adjustment following parental divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, *50*, 159-171. doi: 10.1080/10502550902717699

- Buehler, B., & Welsh, D. P. (2009). A Process Model of Adolescents' Triangulation into Parents' Marital Conflict: The Role of Emotional Reactivity. *Journal of Family Psychology, 23*. doi:10.1037/a0014976
- Buehler, C., Anthony, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Gerard, J., & Pemberton, S. (1997). Interparental conflict and youth problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies, 2*, 233-247. doi:10.1023/A:1025006909538
- Buehler, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Anthony, C., Pemberton, S., Gerard, J., & Barber, B. K. (1998). Interparental Conflict Styles and Youth Problem Behaviors: A Two-Sample Replication. *Journal of Marriage and Family, 60*, 119-132. doi: 131.211.208.19
- Booth, A., & Amato, P. R. (2001). Parental Predivorce Relations and Offspring Postdivorce Well-Being. *Journal of Marriage and Family, 63*, 197-212. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00197.x
- Centraal Bureau voor de Statistiek, CBS (2015). Huwelijksontbindingen door echtscheiding. Verkregen op 27 mei 2016 van www.cbs.nl
- Cox, M. J., & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology, 48*, 243-267. doi:10.1146/annurev.psych.48.1.243
- Cox, M. J., & Paley, B. (2003). Understanding families as systems. *Current Directions in Psychological Science, 12*, 193-196. doi:10.1111/1467-8721.01259
- Crawford, T. H., Brook, J. S., Cohen, P., & Midlarsky, E. (2001). Internalizing Symptoms in Adolescents: Gender Differences in Vulnerability to Parental Distress and Discord. *Journal of Research on Adolescence, 11*, 95-118.
- Drack, M. (2015). Ludwig von Bertalanffy's Organismic View on the Theory of Evolution. *Journal of Experimental Zoology, 77-90*.
- Du Rocher, T. D., & Cummings, E. M. (2003). Parental Dysphoria and Children's Internalizing Symptoms: Marital Conflict Styles as Mediators of Risk. *Child Development, 74*, 1663-1681
- Eerenbeemt, E. van den, Oele, B. (1987). De contextuele therapie: verdiende vrijheid. Kern: Centrum voor psychotherapie en relatievorming.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics using SPSS (3th revised edition)*. London: Sage.
- Goodman, R., Ford, T., Simmons, H., Gatward, R., & Meltzer, H. (2003). Using the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) to screen for child psychiatric disorders in a community sample. *International Review of Psychiatry, 15*, 166-172. doi:10.1080/0954026021000046128
- Grych, J.H., Seid, M., & Fincham, F.D. (1992). Assessing marital conflict from the child's

- perspective: The children's perspective of interparental conflict scale. *Child Development*, 63, 558-572. doi:10.2307/1131346
- Grych, J. H. (2005). Interparental Conflict As a Risk Factor for Child Maladjustment: Implications for the Development of Prevention Programs. *Family Court Review*, 43, 97-108.
- Grych, J. H., Raynor, S. R., Fosco, G. M. (2004). Family processes that shape the impact of interparental conflict on adolescents. *Development and Psychopathology*, 3. doi:10.1017/S0954579404004717
- Grych, J. H., & Fosco, G. M. (2010). Adolescent Triangulation Into Parental Conflicts: Longitudinal Implications for Appraisals and Adolescent-Parents. *Journal of Marriage and Family*, 72, 254-266
- Hetherington, E. M. (1999). *Coping With Divorce, Single Parenting, and Remarriage: A Risk and Resiliency*. New York: Psychology Press.
- Kelly, J. B. (2000). Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade Review of Research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39. doi:10.1097/00004583-200008000-00007
- Kelly, J., & Emery, R. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, 52, 352-362. doi:10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x
- Kerig, P. K., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (1993). Marital quality and gender differences in parent-child interaction. *Developmental Psychology*, 6, 931-939. doi: 10.1037/0012-1649.29.6.931
- Krishnakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations*, 49, 25-44. doi: 10.1111/j.1741-3729.2000.00025.x
- Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and Children's Adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 140-152. doi:10.1111/j.1745-6924.2009.01114.x
- Lee, M., (2001). Marital Violence: Impact on Children's Emotional Experiences, Emotional Regulation and Behaviors in a Post-Divorce/Separation Situation. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 18, 137-163. doi:10.1023/A:1007650812845
- Manno, L. D., Macdonald, J. A., & Knight, T. (2015). Family dissolution and offspring depression and depressive symptoms: A systematic review of moderation effects. *Journal of Affective Disorders*, 188, 68-79. doi:10.1016/j.jad.2015.08.017
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods, 40*, 879-891.
- Spruijt, E., & Duindam, V. (2005). Problem behavior of boys and young men after parental divorce in the Netherlands. *Journal of Divorce and Remarriage, 3*, 141-155. doi:10.1300/J087v43n03_08
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2014). Handboek scheiden en de kinderen: Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Strohschein, L. (2005). Parental Divorce and Child Mental Health Trajectories. *Journal of Marriage and Family, 67*, 1286-1300.
- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2005). Family structure and problem behavior of adolescents and young adults: A growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence, 34*, 533-546. doi: 10.1007/s10964-005- 8841-8
- Van der Valk, I., Van den Broek, A., Van Doorn, M., Spruijt, E., Dekovic, M., & Meeus, W. (2013). KIES voor het kind. Effectonderzoek naar het preventieve interventieprogramma Kinderen In Echtscheiding Situatie. Utrecht: Utrecht University.
- Verrocchio, M. C., Marchetti, D., & Fulcheri, M. (2015). Perceived Parental Functioning, Self-Esteem, and Psychological Distress in Adults Whose Parents are Separated/Divorced. *Frontiers in Psychology, 6*, 1760. doi: 10.3389/fpsyg.2015.01760
- Van der Deen, K. (2011). Loyaliteit in de jeugdhulpverlening. *GGzet Wetenschappelijk, 15*, 60-72.
- Van Widenfelt, B. M., Goedhart, A. W., Treffers, P. D., & Goodman, R. (2003). Dutch version of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescence Psychiatry, 12*, 281-289.
- Von Bertalanffy, L. (1968). General system theory: foundations, development, applications. New York: Braziler.